

УДК 347.44

**ПІДХОДИ ДО РОЗУМІННЯ
ДОГОВОРУ ЯК ФОРМИ РЕАЛІЗАЦІЇ
ПРАВОСУБ'ЄКТНОСТІ
УЧАСНИКІВ ЦИВІЛЬНИХ
ПРАВОВІДНОСИН**

Ольга ЗОЗУЛЯК

доктор юридичних наук, професор, професор
кафедри цивільного права

Навчально-науковий юридичний інститут
Прикарпатського національного
університету імені Василя Стефаника
(Івано-Франківськ)

<https://orcid.org/0000-0002-2931-6418>

Метою статті виступає дослідження сутності договору в якості форми реалізації правосуб'єктності учасників цивільних правовідносин. Автори наголошують на багатоаспектності розуміння договору у цивільному законодавстві та доктрині цивільного права. Методи дослідження. Робота виконана на підставі загальнонаукових та спеціальних методів наукового пізнання. Результати. Вказується на те, що Цивільний кодекс України розкриває договір у трьох основних аспектах: три основні підходи щодо: як зобов'язальне правовідношення, як юридичний факт, як правочин. Одночасно у науці цивільного права присутній підхід щодо багатоаспектного розуміння договору: як джерело цивільного права, як форма локальної корпоративної правотворчості, як нормативний документ.

Детально проаналізовано сутність договору як форму реалізації правосуб'єктності учасників цивільних правовідносин. Автори констатують перспективність наукового пізнання феномену договору у вищенаведеному аспекті та підкреслюють універсальний характер договору як правової форми, у якій реалізується цивільна правосуб'єктність учасника цивільних правовідносин.

UDC 347.44

**APPROACHES OF
UNDERSTANDING THE CONTRACT
AS A FORM OF REALIZATION
LEGAL PERSONALITY OF
PARTICIPANTS IN CIVIL LEGAL
RELATIONS**

Zozuliak, Olga I.

Doctor of Law, Professor, Professor at the
Department of Civil Law

Law Institute of Vasyl Stefanyk Precarpathian
National University (Ivano-Frankivsk)

The purpose of the article is to reveal the study of the essence of the contract as a form of realization of the legal personality of the participants in civil legal relations. Research methods. The work was carried out using general scientific and special methods of scientific cognition. The results. The author emphasizes the multifaceted understanding of the contract in civil legislation and the doctrine of civil law. It is indicated that the Civil Code of Ukraine discloses the contract in three main aspects: as a binding legal relationship, as a legal fact, as a deed. At the same time, in the science of civil law, there is an approach of multifaceted understanding of the contract: as a source of civil law, as a form of local corporate law-making, as a normative document.

The essence of the contract as a form of realizing the legal personality of the participants in civil legal relations is analyzed in detail. The author states the perspective of scientific understanding of the phenomenon of the contract in the above aspect and emphasize the universal character of the contract as a legal form in which the civil legal personality of a participant in civil legal relations is realized. The legal model of the contract as a

Правова модель договору як форми реалізації цивільної правосуб'єктності учасників цивільних правовідносин полягає у тому, що у договорі реалізуються усі елементи договороздатності, а сам договір залежно від етапу реалізації елементів договороздатності набуває характеристик юридичного факту, правовідношення та нормативного документа.

Висновки. Зміст поняття «договoroздатність» включає у себе здатність особи вступати (змінювати або розривати) та виконувати договори, а також нести відповідальність за їх невиконання. При реалізації першого елемента договороздатності як здатності до укладення (зміни, розірвання) договору до договору приманні ознаки юридичного факту. Реалізація наступного елемента договороздатності – здійснення цивільних прав та обов'язків за договором пов'язана із розумінням його як правовідношення. На стадіях виконання договору та відповідальності за невиконання чи неналежне виконання договору, договір набуває характеристик документа, адже закріплює умови виконання договору та передбачає умови цивільно-правової відповідальності за невиконання. Також у статті аналізуються поняття, особливості та види форм реалізації цивільної правосуб'єктності учасників цивільних правовідносин, здійснено аналіз щодо співвідношення поняття «форма реалізації цивільної правосуб'єктності» із суміжними категоріями. Наголошується на тому, що під форма реалізації цивільної правосуб'єктності слід розуміти елемент механізму цивільного регулювання відносин за їх участі – правову підставу, через яку останні набуватимуть конкретних цивільних прав та обов'язків.

Ключові слова: договір, договороздатність, учасники цивільних правовідносин, цивільна правосуб'єктність, правова форма реалізації цивільної правосуб'єктності

form of implementation of the civil legal personality of the participants in civil legal relations consists in the fact that all elements of contractual capacity are realized in the contract, and the contract itself, depending on the stage of implementation of the elements of contractual capacity, acquires the characteristics of a legal fact, legal relationship and regulatory document.

Conclusions. It is argued that the meaning of the concept of "contractual capacity" includes the ability of a person to enter into (change or terminate) and perform contracts, as well as bear responsibility for their non-performance. When implementing the first element of contractual capacity as the ability to conclude (change, terminate) a contract, the signs of a legal fact are obvious. Implementation of the next element of capacity to contract – the exercise of civil rights and obligations under the contract is connected with understanding it as a legal relationship. At the stages of contract performance and liability for non-performance or improper performance of the contract, the contract acquires the characteristics of a document, because it establishes the terms of performance of the contract and provides for the conditions of civil liability for non-performance.

The article also analyzes the concepts, features and types of forms of realization of civil legal personality of participants in civil legal relations, an analysis is made of the relationship between the concept of "form of realization of civil legal personality" and related categories. It is emphasized that the form of implementation of civil legal personality should be understood as an element of the mechanism of civil regulation of relations with their participation - a legal basis through which the latter will acquire specific civil rights and obligations.

Keywords: legal entity, contract, civil juridical personality, legal form of the realization of civil juridical personality

Постановка проблеми. Цивільний кодекс України без будь-яких перебільшень слід розглядати не тільки в якості стрижневого акта цивільного законодавства, але й як необхідний чинник функціонування ринкового суспільства і формування держави. Серед нових елементів та обраних напрямків розвитку системи приватного права України, які посіли гідне місце в ЦК України, правознавці відзначають результати із зближення, гармонізації та уніфікації окремих груп норм з відповідними правилами міжнародних конвенцій універсального характеру та правом ЄС, розширення змісту приватного права за рахунок особистих немайнових прав фізичної особи тощо [1, с. 52].

Визнаними здобутками кодифікації вітчизняного приватного права слід вважати норми Цивільного кодексу України про правочини та загальні положення про договори. Дійсно, діючий Кодекс увібрав у себе кращі історичні традиції та сучасні підходи щодо регулювання зазначеної сфери відносин.

Одночасно договірне право динамічно розвивається та ставить на порядок денний перед законодавцем потребу удосконаленні норм Цивільного кодексу про договори, що певною мірою отримало своє вираження в межах Концепції оновлення Цивільного кодексу України. Так, зокрема в частині регулювання договорів серед іншого пропонується перенесення норм щодо поняття, видів договору до Книги першої Кодексу. Непересічне значення автори концепції відводять логічній побудові структури нормативного матеріалу щодо конструкцій правочину та договору. Так, зокрема, пропонується перенести норми щодо поняття, форми та видів договору до глави 16 ЦК України. Як наголошується у самій концепції, така пропозиція, в першу чергу, обґрунтовується змістовими характеристиками даної глави, адже у ній йдеться передусім про такі аспекти розуміння договору як юридичний факт та як правочин, але не як зобов'язання. З огляду на зазначене, пропозиція наведених змін викликана саме вищенаведеними аргументами [2].

Одночасно вважаємо, що важливо також визначити шляхи та напрямки зближення сучасного договірного права України та європейського договірного права, окреслити новітні підходи до системи договорів (зокрема, характеристики договірних типів та видів, перегляду конструкцій попереднього та змішаного договорів, розмежування категорій публічного та споживчого договорів), підходів щодо моментів виникнення суб'єктивних цивільних прав та обов'язків за договором, питання, що пов'язані з конкретними договірними конструкціями, способами захисту порушених прав та інтересів сторін договірних зобов'язань, а також ряд інших питань.

Цивільний кодекс у своїх нормах визначає договір у таких його іпостасях : як зобов'язальне правовідношення, як юридичний факт, як правочин, ці аспекти розуміння договору не є новими, а вбирають у себе нові грані із самим розвитком цивільного обороту. По суті це основні законодавчі підходи до розуміння договору в рамках ЦК України. Вважаємо, що розширювати підходи щодо розуміння договору саме в межах ЦК України не потрібно, але на рівні доктрини – однозначно варто і це сьогодні втілюється у сучасній цивілістиці.

Так, важливим є розуміння договору як джерела цивільного права, як форми локальної корпоративної правотворчості [3], досліджується роль договору у регулюванні корпоративних правовідносин поряд із установчими документами корпорації [4].

Одночасно останніми роками з'являються сприйняття договору як форми реалізації правосуб'єктності учасників цивільних правовідносин – нова течія у дослідженні категорії договір, що зайвий раз вказує на його багатоаспектність. Новітні доктринальні та законодавчі підходи щодо сутності, змісту та складових елементів цивільної правосуб'єктності учасників відносин приватноправової сфери; обсягу, правових форм та способів її реалізації обумовили зростання приватницьких засад у визначенні форм її реалізації, основою яких виступає цивільно-правовий договір.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Розглядаючи стан дослідженості вказаного питання, варто враховувати наукові праці у сфері договору загалом, а також розробки щодо участі у цивільних правовідносинах зокрема. Дослідження сутності цивільно-правового

договору у різних його аспектах проводила значна кількість провідних українських учених: В.А. Васильєва, О. М. Вінник, М.К. Галяннич, А. Б. Гриняк, О. В. Дзера, А. С. Довгерт, І. Р. Калаур, В. М. Коссака, А.В. Коструба, О. В. Кохановська, Н. С. Кузнецова, В. В. Луць, Р. А. Майданик, Є. О. Мічурін, І. В. Спасибо-Фатєєва та інші. Однак, складність щодо розуміння сутності договору та його різноаспектність спонукає проводити подальші наукові пошуки у цій сфері.

Метою даної статті є всебічний теоретико-правовий та прикладний аналіз договору в якості форми реалізації цивільної правосуб'єктності учасників цивільних правовідносин.

Виклад основного матеріалу дослідження. Наукове пізнання сутності договору в обумовленому значенні неможливе по-перше, поза межами розуміння категорії форма реалізації цивільної правосуб'єктності; по-друге, категорії договороздатність, а також можливе з урахуванням уже відомих підходів до розуміння його суті. Саме тому з метою пізнання суті договору у досліджуваному аспекті перейдемо до послідовної характеристики кожного із наведених правових явищ.

Досліджуючи поняття «правова форма реалізації цивільної правосуб'єктності», варто наголосити, що у доктрині права немає єдиних підходів стосовно його особливостей, що з однієї сторони пояснюється тим, що досить складно окреслити досліджуване поняття одночасно для всіх галузей права, а з іншої сторони - відсутністю конкретних досліджень щодо сутності, особливостей та відмежування від інших категорій конструкції «форма реалізації цивільної правосуб'єктності».

Аналіз останніх досліджень доктрини права в Україні дозволяє стверджувати, що у даній сфері наукового пізнання склалися такі уявлення про досліджуване поняття:

по-перше, форма реалізації правосуб'єктності залежить від суб'єкта права, який її реалізовує, а також від особливостей галузі права, у межах якої реалізовується правосуб'єктність;

по-друге, не усі форми реалізації цивільної правосуб'єктності є однаковою мірою оптимальними для набуття прав та обов'язків різними суб'єктами цивільного права, а обумовлені специфікою їх цивільного-правового статусу, а також особливостями самого виду цивільних правовідносин.

На підтвердження вищезазначених позицій дослідники тієї чи іншої галузі права напрацювали перелік форм реалізації правосуб'єктності. До прикладу, у рамках міжнародного публічного права дана категорія розглядається у доволі широкому розумінні з прив'язкою до механізму реалізації міжнародної правосуб'єктності держави та визначається як її участь в діяльності міжнародних організацій [5, с. 5]. По суті, форма реалізації міжнародної правосуб'єктності держави саме у взаємозв'язку з іншими суб'єктами міжнародного права. Але, на нашу думку, правовідносини з іншими суб'єктами слід визначати не як форму реалізації правосуб'єктності, а як результат її реалізації, що досягнутий з використанням певної правової форми і про це наголошувалось у публікаціях, присвячених цій тематиці [6, с. 42-44].

Дослідники форм реалізації територіальною громадою господарської правосуб'єктності, відносять до них місцеві вибори і референдуми, загальні збори громадян за місцем їхнього проживання, місцеві ініціативи, громадські слухання [7, с. 212]. Проте, зазначені вище форми реалізації правосуб'єктності виступають водночас і «формами безпосереднього волевиявлення територіальних громад і якщо й можуть розглядатися в якості форм реалізації їх правосуб'єктності, то швидше конституційної, а не господарської» [6].

Цивільно-правова доктрина також в основному зосереджена на характеристиці видів форм реалізації цивільної правосуб'єктності, а не на аналізі її сутності та правової природи.

Кінцевою метою використання тієї чи іншої форми реалізації цивільної правосуб'єктності виступає реалізація елементів цивільно-правового статусу (зокрема, цивільних прав та обов'язків суб'єктів цивільного права). Іншими словами, через форму реалізації цивільної правосуб'єктності здійснюється реалізація цивільних прав та обов'язків суб'єктів цивільного права в межах обсягу їх правосуб'єктності у відносинах приватноправової сфери.

Слід зазначити також, що конкретний вид форм, у якій реалізується цивільна правосуб'єктність того чи іншого суб'єкта цивільного права обирається самим суб'єктом, якщо інше не передбачене законом. Якщо узагальнити, то під правовою формою реалізації цивільної правосуб'єктності учасників цивільних правовідносин слід розуміти елемент механізму цивільного регулювання відносин за їх участі – правову підставу, через яку останні набуватимуть конкретних цивільних прав та обов'язків.

У цивільному праві існують досить різноманітні форми, за допомогою яких суб'єкти цивільного права набувають конкретних цивільних прав та обов'язків, при чому перелік їх видів носить дискретний характер - і закон, і рішення суду, і адміністративний акт виступають видами форм реалізації цивільної правосуб'єктності. Для юридичних осіб видами форм реалізації цивільної правосуб'єктності виступатимуть також статутні документи, рішення органів управління юридичної особи (загальних зборів, виконавчих органів тощо).

Але найпоширенішою та найдоцільнішою правовою формою реалізації правосуб'єктності юридичних осіб виступає цивільно-правовий договір. У ч. 1 ст. 11 ЦК України визначено, що договори та інші правочини виступають підставами виникнення цивільних прав та обов'язків. У даній нормі законодавець виводить договір на перше місце, підкреслюючи тим самим роль двосторонніх правочинів – договорів. Варто зазначити, що з адміністративними актами та рішеннями суду договори зближує те, що всі вони належать до юридичних актів – правомірних дій суб'єктів, метою яких є виникнення, зміна або припинення цивільних правовідносин, тобто спрямованих на досягнення правових наслідків. адміністративними актами та договорами як підставами виникнення цивільних прав та обов'язків існують також певні відмінності. Різниця між договором та адміністративними актами як підставами виникнення цивільних прав та обов'язків полягає також у тому, що для договору характерним є принцип свободи. Так, серед загальних засад цивільного законодавства, у ст. 3 ЦК України закріплено свободу договору, яку, як слушно відзначається у літературі, можна беззастережно визнати принципом договірного права [8, с. 52]. Дана теза знаходить своє підтвердження у ст. 627 ЦК України, згідно з якою відповідно до ст. 6 даного Кодексу сторони є вільними в укладенні договору, виборі контрагента та визначенні умов договору з урахуванням цього Кодексу, інших актів цивільного законодавства, звичаїв ділового обороту, вимог розумності та справедливості. В окремих випадках може йтися про «поєднання різних видів форм реалізації цивільної правосуб'єктності особи: закону та договору, адміністративного акту та договору, рішення суду та договору. При цьому договір при зазначеному поєднанні завжди виступає тією формою, завдяки якій особа набуває конкретних прав та обов'язків. Іншими словами, у законі чи рішенні суду можуть міститись вказівки щодо обов'язку укласти той чи інший договір, умови, на яких він повинен укладатись, проте тільки на підставі договору в його сторін виникають права та обов'язки» [9].

Обираючи договір як форму реалізації правосуб'єктності, учасник цивільних правовідносин реалізує свою договороздатність як складову правосуб'єктності. Термін «договороздатність» останнім часом увійшов у використання у вітчизняній правовій літературі (не виключення, що це пов'язано із тим, що у ЦК України вміщено легальне визначення поняття договору, якого не було раніше). Але ґрунтовних теоретичних напрацювань, спрямованих на визначення місця договороздатності у структурі змісту цивільної правосуб'єктності, на жаль, немає. З одного боку це можна пояснити тим, що в наукових колах висловлюються певні сумніви щодо доцільності дроблення елементів змісту цивільної правосуб'єктності, а з іншої сторони – складністю у визначенні цього явища договірного права. Проте, на нашу думку, процес пізнання будь-якого правового явища вимагає визначення його складових, а розуміння сутності тієї чи іншої системи неможливий без аналізу її структурних елементів. Саме тому виокремлення елементів змісту цивільної правосуб'єктності дозволить визначити чітку сукупність цивільних прав та обов'язків, що належать тим чи іншим суб'єктам цивільних правовідносин, а, відтак, у кінцевому

результаті, дозволить якісніше визначити їх правове становище, як учасників відносин у приватноправовій сфері.

З огляду на це, дослідження договороздатності має важливе практичне значення, адже правоздатність за договором не тільки впливає на його дійсність, а й відіграє значення на шляху наукового аналізу договору саме в аспекті форми реалізації правосуб'єктності її носія. Поняття «договороздатність» традиційно розкривається у вузькому розумінні, відповідно до якого під договороздатністю слід розуміти здатність особи укладати договори, виступати стороною договірної зобов'язання. Проте таке розуміння договороздатності є досить вузьким і не розкриває усієї сутності цього складного правового явища, адже розкриває тільки окремі елементи договороздатності. І причиною цьому у першу чергу є те, що договірне правовідношення не перебуває у статиці, для нього характерні динамічні процеси. Отже, зміст поняття договороздатність не обмежується лише здатністю вступити у договірні відносини, він ширший за обсягом і має свої характеристики на кожній із стадій динаміки договірної зобов'язання. На нашу думку, для чіткого розуміння змісту договороздатності варто проаналізувати дане поняття через призму двох різних площин: по-перше, в аспекті функціональної спрямованості дій; по-друге, в аспекті вольової спрямованості дій. Так, «з точки зору функціональної спрямованості дій у договороздатності поєднуються такі здатності: а) правонабувальна здатність – здатність набувати цивільних прав за договором; б) правореалізаційна здатність – здатність своїми діями реалізовувати цивільні права за договором; в) правовиконавальна здатність – здатність виконувати цивільні обов'язки, що випливають із договору. Через узяті разом вищенаведені здатності договороздатність особи можна охарактеризувати як здатність до вступу (зміни або розірвання) у договірні зобов'язання та їх виконання» [9].

Як наголошується у літературі, «з точки зору вольової спрямованості дій договороздатність включає у себе здатність нести відповідальність за договором (при цьому здатність нести відповідальність за порушення договору нами розглядається саме як елемент договороздатності, а не як самостійний елемент – деліктоздатність, оскільки деліктоздатність включає в себе також і здатність нести позадоговірну відповідальність). Об'єднавши розуміння договороздатності в аспектах функціональної та вольової спрямованості дій суб'єкта впливає, що внутрішній зміст даного поняття включає у себе здатність особи вступати (змінювати або розривати) та виконувати договори, а також нести відповідальність за їх невиконання. При реалізації першого елемента договороздатності як здатності до укладення (зміни, розірвання) договору приманні ознаки юридичного факту. У разі, коли йдеться про такий елемент договороздатності учасників цивільного обороту як реалізація цивільних прав та обов'язків за договором, то тут сутність договору пов'язана із його характеристикою як правовідношення. На етапах виконання договору та відповідальності за його невиконання або ж неналежне виконання, договір можна характеризувати як договір-документ, оскільки у ньому закріплюються усі умови щодо елементів належного виконання та визначаються підстави та форми цивільно-правової відповідальності за його невиконання» [9].

Усі вищенаведені характеристики договору в контексті його розуміння як форми реалізації цивільної правосуб'єктності учасників цивільних правовідносин, доводять його універсальність серед інших правових форм реалізації правосуб'єктності, а також переконують у його багатоаспектності, адже в договорі відображаються усі елементи договороздатності учасників цивільних правовідносин, а сам договір в такому разі набуває ознак нормативного документа, виступає формою існування правовідношення та набуває ознак юридичного факту. Крім того, такі характеристики договору підтверджують аргументи В. В. Луця з приводу того, що «в конкретному аналізі юридичних явищ завжди слід розкривати їх сутність, встановлювати, зокрема, що розуміється під поняттям «договір» у тому чи іншому випадку» [10, с.15].

Висновки. Наведене, дозволяє констатувати перспективність наукового дослідження феномену договору у вищенаведеному аспекті як з точки зору теорії, так і практики, а також підкреслює його універсальний характер як правової форми, у якій реалізується

правосуб'єктність учасників цивільних правовідносин. Реалізація у договорі усіх елементів договороздатності та його багатоаспектність у досліджуваному сенсі (як юридичний факт, правовідношення та нормативний документ) утворює модель договору як правової форми реалізації цивільної правосуб'єктності учасників цивільних правовідносин.

Посилання:

1. Кузнецова Н. С., Довгерт А. С. (2014) Сучасне цивільне законодавство України: здобутки, проблеми, перспективи. Вісник Південного регіонального центру Національної академії правових наук України. № 1. С. 51-67.
2. Ковальський В. С. (2021) Концепція оновлення Цивільного кодексу України. Юрінком Інтер. 21 січня. URL: https://yuricom.com/legal_news/new_legislation/kontseptsiia-onovlennia-tsyvilnoho-kodeksu-ukrainy/
3. Зозуляк Ольга, Сулима Андрій (2022) Локальна корпоративна правотворчість: визначення поняття та ознак. Приватне право і підприємництво. Випуск. 21. С. 92-100.
4. Парута Ю. І. (2020) Окремі аспекти визначення сутності договору про сплату членських внесків у громадському об'єднанні. Договір як універсальна форма правового регулювання: матер. Всеукр. наук.-практ. конф. м. Івано-Франківськ, 20 березня 2020. С. 63-66.
5. Кулеба Д. І. (2005) Реалізація міжнародної правосуб'єктності України шляхом участі в діяльності міжнародних організацій: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.11. Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. С. 203.
6. Зозуляк О. І. (2012) Правові форми реалізації цивільної правосуб'єктності юридичних осіб: поняття, особливості, види. Вісник Вищої ради юстиції. № 3 (11). С. 41-50.
7. Глинська О. В. (2011) Форми реалізації територіальною громадою господарської правосуб'єктності. Право і безпека : Науковий журнал. № 5 (42). С. 207-212.
8. Дзера О.В., Кузнецова Н. С., Майданик Р. А. (2010) Цивільне право України. Загальна частина: підручник. К.: Юрінком Інтер. С. 468.
9. Зозуляк О. І. (2013) Реалізація цивільної правосуб'єктності юридичних осіб у договірній формі: монографія. Івано-Франківськ. Нова Зоря. 216 с.
10. Луць В. В. (2001) Контракти у підприємницькій діяльності: навч. посібник. К.: Юрінком Інтер. С. 572.

Статтю було подано	01.12.2022	The article was submitted
Статтю було доопрацьовано	12.12.2022	The article was revised
Статтю було прийнято	22.12.2022	The article was accepted